

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

NABESCHOUWING

Aan het begin van dit boek stelde ik de vraag wat de betekenis is geweest van Dirk de Geer voor de Nederlandse vooroorlogse politiek. Ik vroeg me af wat voor een man hij is geweest, wat zijn opvattingen waren en wat hij had bereikt. In het verlengde daarvan wilde ik weten wat precies de handelingen waren van De Geer in de periode die begint met de start van het tweede kabinet-De Geer in 1939 tot aan zijn aftreden in Londen. Welke verwijten die hem over die periode zijn gemaakt, berusten op feiten en welke niet? Tot slot vroeg ik me af waarom die vooroorlogse prestaties van De Geer na de oorlog in zo'n schril en negatief daglicht zijn komen te staan.

De beantwoording van die vragen wil ik in delen beantwoorden. Eerst omschrijf ik wie Dirk de Geer nu eigenlijk is geweest. Daarna wat de betekenis was van De Geer als ideoloog en als politicus. Ik sluit af met conclusies over zijn optreden als oorlogspremier en alles wat daaruit voortkwam.

Een karakterschets

Een van de veelzeggende verklaringen over Dirk de Geer kwam van zijn zoon Eddy in een brief aan de organisatoren van het feest ter ere van de tachtigste verjaardag van zijn vader. "Mijn vaders verhouding tot de meeste van zijn medemensen is altijd zo geweest dat er enige afstand bewaard bleef. (...) Hier komt nog bij dat mijn vader zijn gehele leven verdeeld heeft tussen zijn werk en zijn gezin; tijd voor omgang met zijn vrienden schoot er niet over."¹

Ten diepste was De Geer in zijn leven een *loner*, iemand die weinig behoefte aan persoonlijk contact had en het liefste alles alleen deed. Wat de oorzaak hiervan was, daar moeten we naar gissen. Verlegenheid? Onzekerheid? Hoe we het ook noemen, zijn persoonlijkheidsstructuur leidde ertoe dat hij moeilijk contacten legde en met de mensen die hij wel kende de contacten niet goed onderhield. Vrienden had De Geer praktisch niet. Zijn sociale handicap leidde ertoe dat anderen hem ook liever meden, wat de mate van isolement nog vergrootte.

Dat patroon was al zichtbaar in zijn studententijd toen hij zich onttrok aan het collectieve leven van het studentencorps. Nog duidelijker werd dat tijdens de veertien jaren die hij zo goed als in zijn eentje doorbracht op de 'redactie' van *De Nederlander*, werkend van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat.

Als Kamerlid ging dat niet anders. Regelmatig nam hij een ander standpunt in dan zijn

fractiegenoten. Zelfs in de CHU-fractie, die bekend stond om een losse discipline, viel zijn afwijkend stemgedrag op. Weinig Kamerleden voelden zich bij hem op hun gemak. Tilanus merkte eens op dat De Geer alleen maar bij hem langskwam als hij iets op zijn hart had. Hij ontbeerde het vermogen tot het houden van *small talk* op gelegenheden zoals recepties. Hij deed zijn best om dit soort sociale gelegenheden te mijden. De Geer liet alleen zijn gezicht zien wanneer hij daar door zijn functie niet onderuit kon of omdat hij een praatje moest houden. Iedereen, van links tot rechts, vond het zoveel leuker bij die joviale Colijn met altijd een glaasje onder handbereik en goede sigaren.

Als minister maakte hij zijn ambtenaren duidelijk dat hij veel, zo niet alles zelf wilde doen. Van het schrijven van de miljoenennota tot het corrigeren van de drukproeven van wetsvoorstellen. De Geer kon niet delegeren en dat leidde ertoe dat hij lange dagen maakte. De meest vertelde anekdote over De Geer is dat hij 's nachts persoonlijk het departement afsloot en de sleutel in de brievenbus gooide. Een van de weinige positieve woorden die Lou de Jong voor hem overhad ging over zijn 'formidabele werkkraft'.

Het is de vraag of die 'werkkraft' louter positief valt te beoordelen. Dit harde werken leek veeleer het gevolg van onmacht. Doordat communiceren niet zijn sterkste kant was kon hij zijn ambtenaren niet duidelijk maken hoe hij het wilde. Bovendien legde hij de lat hoog en had hij het gevoel dat hij het beter kon dan anderen. Daarin werd hij bevestigd door Kamerleden en journalisten die hoog opgaven over zijn teksten. Deze complimenten keerden zich tegen hem: hoe effectief is een minister die niet wil en kan delegeren?

Door de neiging om zich in zijn werkkamer op te sluiten raakte De Geer geïsoleerd. Hij kreeg daardoor signalen die hem hadden kunnen behoeden voor fouten te laat of helemaal niet. Bovendien heeft De Geer volgens Tilanus hard gewerkt, 'harder dan goed was voor zijn gezondheid'.² Na de oorlog is gesuggereerd dat De Geer zijn zwakke gezondheid voorwendde, zodat hij zich aan zijn verantwoordelijkheid kon onttrekken. Een niet altijd terecht verwijt. Lezing van zijn dagboek laat zien dat stress bij De Geer lichamelijke klachten tot gevolg had. Daar was weinig aanstellerij bij.

In het verlengde van zijn moeizame omgang met zijn medemens ligt De Geers eigenschap dat hij lichtgeraakt reageerde op kritiek. Zoals Oud in *Het jongste verleden* daarover opmerkt: De Geer kon nooit wat op zich laten zitten. Hij had niet altijd in de gaten welke kritiek zakelijk was en welke persoonlijk. Tilanus verbaasde zich er regelmatig over dat De Geer een brief op hoge poten schreef in reactie op een voor hem onwelgevallige uitslating. Na de oorlog schreef De Geer over deze onhebbelijkheid: "Het is mij vaak onmogelijk geweest, niet althans te pogen zulk spinrag uit menselijke hersens op te ruimen."³

Die neiging om 'parelen voor de zwijnen te werpen', zoals hij dat zelf noemde, heeft hij zijn hele leven gehad. Vermoedelijk is die reflex ingesleten tijdens zijn journalistieke jaren bij *De Nederlander*, waarin hij dag in dag uit hele kolommen vulde met reacties op reacties. Aan het polemiseren vanachter zijn bureau zonder direct contact met personen – in die dagen een veelvoorkomende en geaccepteerde vorm van journalistiek – beleefde hij veel genoeg.

Wie hem kenden vonden hem eigenwijs. Oud-minister Kan noemde hem tegenover zijn zoon J.M. Kan, oud-staatsraad, één van de meest eigenwijze mensen die hij ooit in zijn leven was tegengekomen.⁴ Kan was een van die weinigen die goed met hem overweg konden.

Oud verweet De Geer, na een debat waarin hij om een futiliteit met zijn ministersportefeuille zwaaide, 'Rechthaberei'. In de Tweede Kamer kreeg De Geer de naam vasthoudend te zijn. De katholiek Van Nispen noemde De Geer in een brief aan Ruijs de Beerenbrouck een 'beste, trouwe kerel', maar ook 'onwrikbaar als hij iets op het hart heeft'.⁵

Volgens De Jong ging achter het pantser van afstandelijkheid en hooghartigheid een chronisch gebrek aan zelfvertrouwen en een kwetsbaarheid schuil.⁶ Van Osch gebruikt in de slotbeschouwing van zijn biografie van De Geer zelfs de term faalangst.⁷ Hoewel we hier het glibberige terrein van de psychologie betreden, wil ik dit tegenspreken. Hoewel ook De Geer soms zijn momenten van twijfel kende, had hij geen gebrek aan zelfvertrouwen, laat staan dat hij kampte met faalangst. De Geer is daarvoor in zijn politieke leven te veel uitdagingen aangegaan. Hij accepteerde in gecompliceerde crises formatieopdrachten en gaf leiding aan kabinetten in politiek gespannen situaties. De Geer verwees in 1927 het advies van een zware commissie naar de prullenbak en maakte een eind aan een reeds tientallen jaren slepend probleem door zelf een nieuwe Financiële-verhoudingswet te schrijven. Dat was geen vlucht vooruit, er was geen enkele verplichting om dat te doen. De Geer wist zeker dat hij de oplossing had en dat hij dit voor elkaar ging krijgen.

Wees De Geer het vicevoorzitterschap van de Raad van State in 1933 af uit een gebrek aan zelfvertrouwen?⁸ Dat ligt niet voor de hand gezien de functie waaraan hij de voorkeur gaf: fractievoorzitter van een coalitiepartij in tijden van crisis, zware bezuinigingen en een ontevreden bevolking. In 1933 voelde hij zich nog te fit en te goed om de politieke arena te verlaten.

In 1918, toen hij een ministerschap afwees, zal een gebrek aan zelfvertrouwen hem parten gespeeld hebben. Maar dat was na een harde aanval van De Visser op zijn persoon en dat heeft De Geer hem nooit vergeven. De jaren daarna hebben hem er evenwel van overtuigd dat hij als bestuurder, ondanks zijn sociale handicap, goed kon functioneren.

Naar buiten toe maakte De Geer door die afstandelijkheid een arrogante, zelfingenomen indruk. De Jong noemde hem een 'hooghartige patriciër'.⁹ Het enorme gezag dat hij genoot in eigen kring had een 'misvormende werking' en bevorderde zijn 'neiging tot zelfoverschatting'.

De Jong sprak hier zijn eerdere constatering tegen dat De Geer leed aan een gebrek aan zelfvertrouwen. Afgezien daarvan is er weinig bewijs dat hij zich als een patriciër gedroeg. Het viel juist op dat hij zich zelden beriep op zijn adellijke afkomst en dat hij als het maar even kon de schijnwerpers ontliiep. Zoals zijn vader voor zijn laatste preek in Rotterdam vooral geen optocht naar de kerk wilde, zo verlangde zoon Dirk vooral met rust te worden gelaten. Bescheidenheid wordt soms aangezien voor arrogantie, valse bescheidenheid.

Dat hij bij collega's een zelfbewuste indruk maakte zou goed kunnen, want De Geer was een van de weinigen die rechts én links hogelijk werd gewaardeerd. Dat ontzag voor hem ontbrak alleen bij de ARP en bij enkele conservatieve Kamerleden van CHU en RKSP, die zich nauw verwant voelden met Colijn.

Het *Algemeen Nederlandsch Weekblad* schreef een paar dagen voor het uitbreken van de oorlog: de premier is 'niet wat men een bijzonder schitterende persoonlijkheid noemt'.¹⁰ Volgens het weekblad was zijn 'grootste verdienste zijn grote nuchterheid en de absolute

afwezigheid van alle ijdelheid in zijn karakter'. Deze observatie lijkt me juister dan die van De Jong.

De Geer was geen charismatisch leider die een grote groep mensen kon aanspreken, zoals Colijn of Troelstra. Dat wilde hij ook niet zijn. Het ontbrak hem in zijn politieke loopbaan aan een netwerk. Hij had geen uitgesproken aanhangers en bewonderaars, zoals Colijn die had. De Geer miste een solide achterban waarop een politicus in mindere tijden kan terugvallen. Hij was geen warme persoonlijkheid die zich bij ambtenaren, collega's en kiezers geliefd maakte. Hoewel De Geer in zijn Kamerredes zich wel eens een grapje veroorloofde, was hij niet iemand met een gulle lach. In persoonlijke contacten was hij volgens sommigen 'volstrekt humorloos'.

Het op afstand houden van mensen en het ontbreken van een achterban die hem voluit steunde, bleken aan het eind van zijn carrière een lelijke handicap. Zijn geïsoleerde positie verklaart waarom hij zich doof hield voor de goede adviezen om niet terug te keren naar bezet gebied. Het ontbreken van een schare trouwe medestanders brak hem op toen hij na de oorlog onder vuur werd genomen. Tot 1940 was hij geacht en niet geliefd. Na 1940 viel de achting weg en bleef er niets over. De Geer was een eenzame en makkelijke zondebok geworden.

De ideoloog

De Geer was geen groot politiek visionair als Abraham Kuyper, met een oorspronkelijke, samenhangende kijk op de samenleving en de talenten om dat in politiek om te zetten. Dat neemt niet weg dat De Geer opvattingen had die het waard zijn opgemerkt te worden.

Zo had De Geer aanmerkelijk democratischer ideeën dan zijn partij. Dat bleek reeds in zijn maidenspeech in 1907 toen hij als enige van de confessionele Kamerleden pleitte voor algemeen mannenkiesrecht. Vervolgens stond hij ruim tien jaar later achter de invoering van het vrouwenkiesrecht. In 1937 was hij als enige van de rechterzijde voorstander van het geven van het interpellatierecht aan de Indische Volksraad. Hij pleitte lange tijd voor deelname van de SDAP aan de regeringsmacht, omdat hij het structureel ontbreken in kabinetten van zo'n grote partij zag als een democratisch falen.

In de jaren dertig riep hij als voorzitter zijn partijgenoten herhaaldelijk op om niet te geloven in de 'wondermiddelen' van zowel het communisme als van het fascisme van de NSB. Dat lijkt zoveel jaar na de Tweede Wereldoorlog vanzelfsprekender dan het toen was, want menig CHU'er was van de NSB gecharmeerd. Daar waar anderen vonden dat de democratie had gefaald, zelfs Colijn hintte daarop, bleef De Geer, samen met liberalen, pal achter dat principe staan.

Het grootste verwijt dat confessionele collega's De Geer maakten – niet rechtstreeks natuurlijk, maar in roddelachtige brieven – was dat hij in zijn ideeën wel erg liberaal was. Anti-revolutionair Fabius typeerde hem in een brief aan zijn partijgenoot Rutgers zelfs eens als een 'christelijken liberaal' en dat was niet als compliment bedoeld.¹¹ De katholieke leider Nolens probeerde tijdens formatieperioden De Geer uit het kabinet te houden met het argument dat hij 'te liberaal' was. De katholieke minister Aalberse

klaagde herhaaldelijk over De Geer vanwege zijn liberale vrijhandelsideeën waaraan hij rigide vasthield.

Antirevolutionairen wezen lijkverbranding op grond van Bijbelteksten af, maar De Geer vond dat er objectief gezien – hygiëne of zedelijkheid – niets op deze vorm van lijkbezorging viel aan te merken. Hij zou er zelf niet voor kiezen, maar vond ten principale dat hij zich niet had te bemoeien met de persoonlijke keuzen van anderen, zolang die het algemeen belang niet schaadden.

Zijn liberale, tolerante inslag was voorts zichtbaar in zijn afwijzing van het anti-papisme. Hij vond het moeilijk te begrijpen dat protestanten die voor zichzelf alle godsdienstige vrijheden opeisten, het katholieken wilden verbieden om processies te houden. Toen Frida Katz in 1937 aankondigde dat zij ging trouwen en dientengevolge afscheid van de Kamer wilde nemen, drong De Geer er bij haar op aan dat laatste niet te doen. Behalve dat hij haar een goed Kamerlid vond, meende hij dat haar positie niet verschilde van die van een man.

Zonder enige twijfel haalde De Geer zich met deze vooruitstrevende standpunten de vijandschap op de hals van conservatieve CHU'ers, zoals De Vos van Steenwijk en F.C. Gerretson, en was hij een tijd lang de lieveling van de linkse pers. Bij de ARP noemde men hem spottend de 'rode jonker'.

Het minst onderscheidend waren zijn opvattingen over economie. Voor het belangrijkste probleem, het oplossen van de economische crisis in de jaren dertig, volgde hij de opvattingen die toen in brede kring – tot aan het Plan van de Arbeid hoorden ook sociaal-democraten daartoe – leefden. De Geer zag de ideologie rond de vrije markt als 'economische wetmatigheden' die te vergelijken waren met natuurwetenschappelijke wetmatigheden.

Een mythe is de stelling dat De Geer pacifist was. Eigenlijk is er geen naoorlogse levensbeschrijving van De Geer te vinden waarin dat niet wordt beweerd. Hij zou volgens velen aanhanger zijn van de remonstrantse dominee Heering en zijn pacifistische beweging Kerk en Vrede. Onderzoek wijst uit dat hij niet alleen geen lid was van Kerk en Vrede, maar dat hij juist een polemiëk voerde met Heering. De Geer vond het pacifisme een uitgesproken gevaarlijke en onverantwoorde leer.

Dat hij voor eenzijdige ontwapening was – voor de oorlog een zeer populaire stroming in de samenleving die vooral werd verwoord door de SDAP en VDB – valt uit geen enkele uiting van hem af te leiden. Voor de stelling dat zijn aftreden in 1923 als minister van financiën vanwege de Vlootwet, zijn pacifistische opvattingen als achtergrond had, is geen enkele grond. In die dagen is hem dat verwijt ook nooit gemaakt. In 1933 stemde hij wél in met een vlootplan, dat aanzienlijk minder omvangrijk was.

In de jaren dertig gaf hij als Kamerlid altijd zijn stem aan verhogingen van het defensiebudget. Met pijn in het hart, dat wel. Hij besteedde het liever aan andere zaken. "Bruin is duur", zo merkte hij in die jaren tijdens een Kamerdebat eens cynisch op. De herbe wapening van Duitsland dreef de defensie-uitgaven in omliggende landen op en dat betreunde hij. Nooit kwam het in hem op om Nederland om die reden in de wapenwedloop achterop te laten raken. Het duidelijkste bewijs dat hij geloofde in het nut van een goede landsverdediging is zijn besluit in 1939, kort na zijn aantreden als premier, om in één klap het voor die dagen astronomische bedrag van 100 miljoen gulden beschikbaar te stellen voor defensie.

Waarom heeft hij na de Tweede Wereldoorlog niet duidelijker het etiket van pacifist bestreden? Dat kwam waarschijnlijk doordat hijzelf een wel zeer brede definitie van die term hanteerde. Hij rekende onder pacifisten ook mensen die streefden naar vrede zoals Chamberlain. De Geer voelde niet aan dat zijn tegenstanders na de oorlog het woord pacifist als een scheldwoord gebruikten. Wel had De Geer een irenische inslag. Hij verafschuwde het gebruik van geweld maar als het moest, zoals bij de mouterij op de Zeven Provinciën, dan moest het.

Het is de vraag hoe confessioneel De Geer was. Hoewel hij zo nu en dan, vooral in zijn jongelingsjaren, twijfelde aan zijn geloof in God, was hij over het geheel genomen een vroom en godsdienstig man. Tilanus noemde hem een 'waar christenmens'. Maar de Bijbel vormde voor hem niet een absoluut richtsnoer voor zijn politiek handelen, zoals bij Kuiper het geval was. Ruitenbeek meende ten onrechte dat hij uit de 'orthodoxe hoek' kwam.¹²

Dat de Goddelijke ordening van de samenleving voor hem geen vaststaand gegeven was, bleek uit de discussie die in de jaren dertig ontstond over de teksten van Karl Barth. De Geer ging niet zover als de jongeren in zijn partij, zoals Gerard van Walsum, om het barthianisme als leidend aan te nemen, maar hij wees het ook niet helemaal af: "Wat van een berg gezien, de kerktoeren is van een dorp, dat is de kerk voor de samenleving: het centrale oriënterende punt dat de vlakte beheerst, haar kleur en tekening geeft." Het geloof gaf zijn politiek 'kleur en tekening', maar hij bepaalde los van de Bijbel zijn standpunten.

Menig historicus – bijvoorbeeld De Jong en Van Osch – typeerde De Geer als een conservatief politicus.¹³ Die typering is voor De Geer niet op zijn plaats. Een politicus die ver voor de pacificatie in 1917 reeds pleitte voor het algemeen kiesrecht is moeilijk conservatief te noemen. De ingrijpende wijze waarop De Geer de financiële verhouding tussen gemeenten en het rijk aanpakte met verstrekkingen bestuurlijke gevolgen, past niet bij een politicus die alles bij het oude wil laten.

Tot op hoge leeftijd bleef hij vatbaar voor nieuwe ideeën en ging hij mee met opvattingen van jongeren in zijn partij, zoals Van Walsum en Liefstinck. Juist het ontbreken van het zicht op de veranderingen in de samenleving was volgens De Geer een 'klip waarop de rechterzijde kon stranden'. Hij noemde dit een 'averchts conservatisme'. "Zoowel op stoffelijk als op geestelijk gebied is stilstand uitgesloten. Waarom zich dan te verwonderen of te beangstigen, als ook de maatschappelijke samenleving vergroeit, zich ontwikkelt tot nieuwe vormen, of als de overheid daarbij optreedt als hovenier, die den groei steunt en in de juiste richting leidt?"¹⁴

Ondanks zijn liberale inslag hoorde De Geer thuis in de CHU. In de eerste plaats omdat hij in geen enkele andere partij zo de gelegenheid kreeg om zijn eigen geweten te volgen. Bij de CHU kreeg hij de kans om zich als een onafhankelijk/eigengereid en christelijk politicus op te stellen. Daarnaast voelde hij zich door de staatkundige opvattingen, de gouvernementele grondhouding, de liefde voor het vorstenhuis en de over het algemeen irenische omgangsvormen binnen de partij, in de CHU goed thuis.

De politicus

In het interbellum was De Geer twee keer de ‘redder in de nood’ tijdens ernstige kabinetscrises. De CHU was te klein om permanent een rol van betekenis te kunnen spelen in de strijd om de macht. Op dit soort momenten was hij een ideale tussenpaus. In 1926 slaagde hij erin het opgelaaide antikatholicisme binnen de rechtse coalitie te apaiseren. Dat was noodzakelijk omdat op geen andere manier een regering te vormen viel.

In 1939 was om andere redenen een politieke kloof ontstaan tussen katholieken en protestanten en wist hij een brug te slaan tussen katholieken en sociaal-democraten. Voor het eerst traden sociaal-democraten toe tot de regering, een historische stap. De Geer legde daarmee de basis voor een stabiele samenwerking tussen de twee partijen na de oorlog. Zonder De Geer als gezaghebbende intermediair zou de RKSP dat op dat moment nog niet gedurfd hebben.

Zowel in 1926 als in 1939 speelde hij de rol van vredestitcher. In die hoedanigheid was hij voor Nederland van veel grotere waarde dan men na de oorlog wilde erkennen.

Was het toeval dat hij tijdens twee crises die rol op zich nam? Waarschijnlijk niet. Al tijdens het kabinet van Cort van der Linden stak hij zijn bewondering voor deze minister-president niet onder stoelen of banken. De manier waarop de liberaal boven de partijen uitrees om het algemeen belang te dienen, maakte op hem grote indruk. Toen hij in 1926 in dezelfde positie terechtkwam, liet hij na de formatie duidelijk blijken dat het kabinet-Cort van der Linden hem tot voorbeeld had gestrekt.

Dit boven de partijen staan vloeide voort uit zijn visie op wat ‘politiek’ zou moeten zijn. “De staatkundige strijd is niet een strijd van belangen, maar een strijd van inzichten omtrent aller belang.”¹⁵ In dat opzicht paste De Geer bij de consequente CHU’ers die hun partij zagen als een ‘noodwoning’.¹⁶ Hoewel De Geer nooit de indruk wekte dat hij geloofde in het streven van de grondleggers van de CHU om van Nederland een gekerstende eenheid te maken, toonde hij zich wel gevoelig voor de eenheidsgedachte als zodanig. Door zijn irenische inslag had hij het idee dat er een beleid mogelijk was waar alle Nederlanders zich achter zouden kunnen scharen en waar iedereen baat bij zou hebben.

De kwaliteiten van De Geer als minister zijn na de oorlog consequent slechter voorgesteld dan zij in werkelijkheid waren geweest. In het hoofdstuk over de Vlootwet zagen we dat uit de cijfers blijkt dat hij een effectiever bezuiniger was dan Colijn. Zelden is van de hand van een politicus zo’n ingrijpende hervorming afkomstig geweest als met de Financiële-verhoudingswet. Wetgeving die tot op de dag van vandaag in de kern nog steeds goed functioneert.

Na zijn aftreden als minister in verband met de Vlootwet in 1923 werd hem verweten dat hij ‘vaandelvlucht’ pleegde, een beeld dat door Colijn en zijn vrienden en door Oud in het leven is geroepen. Hij zag het volgens hen niet meer zitten om de begroting sluitend te maken. Uit de reconstructie in hoofdstuk acht blijkt dat zijn bezwaar het over meerdere jaren vastleggen van de begroting de echte reden was. Hij stapte ook niet abrupt op, zoals velen beweren. De CHU-fractie en zijn collega-ministers wisten al ruim een jaar van zijn onoverkomelijke bezwaren. De Geer probeerde achter de schermen tevergeefs uit te komen op een Vlootwet zónder de meerjarige verplichtingen. Een keuze die ach-

teraf gezien verkeerd uitpakte. Hij had in 1922 beter een nieuw ministerschap kunnen weigeren.

Zoals gezegd, had De Geer als minister ongetwijfeld effectiever kunnen opereren als hij naar anderen toe opener was geweest en bepaalde zaken aan zijn ambtenaren had overgelaten. Zijn eenzelveigheid en isolement braken hem ook als fractievoorzitter op. Hij beging bijvoorbeeld in 1933 de blunder om tot twee keer toe iemand als bewindsman voor te dragen die geen CHU'er bleek te zijn.

Niets verafschuwde hij zo zeer als de klassenstrijdgedachte die lange tijd bij de sociaal-democraten, maar in zijn ogen ook bij Abraham Kuyper, de boventoon voerde. Om die strijd te voorkomen ging zijn voorkeur uit naar een zo zakelijk mogelijk debat. Als minister lag op dat terrein ook zijn grote talent. De Geer kon als geen ander een politiek probleem van zijn giftige angels ontdoen. Het is nauwelijks toeval te noemen dat hij het best kon opschieten met mensen als Kan en Donner, ministers die uit het ambtelijk apparaat kwamen, gematigde partijbanden onderhielden en neigden naar gedepoliti-seerde oplossingen.

Het streven om boven de partijen te staan had De Geer gemeen met zijn leermeester De Savornin Lohman. Daar waar Lohman niet slaagde, lukte het De Geer echter wel het imago van een onafhankelijk Kamerlid te verwerven.

Zijn carrière overziende kan De Geer niet een gebrek aan moed verweten worden, een ander verwijt dat na de Tweede Wereldoorlog in teksten de kop opstak. Het 'laffe' van de terugkeer naar bezet gebied leek zich automatisch ook te hechten aan zijn prestaties van voor 1940. Het meest sprekende voorbeeld van die moed is zijn keuze voor algemeen mannenkiesrecht. Daarna nam hij vaker afwijkende standpunten in. Ook het aannemen van lastige formatie-opdrachten, zoals in 1926 en 1939, wijst er niet bepaald op dat De Geer voor zijn verantwoordelijkheid wegliep. Voor het opnemen van ministers van SDAP-huize in zijn kabinet was behalve moed ook doorzettingsvermogen nodig.

Na de dood van De Savornin Lohman werd De Geer de leider van de CHU. De constatering van historicus Van Roon dat 'wat Colijn was voor de AR', 'Slotemaker voor de CHU' was, is een misvatting die typerend is voor de geschiedschrijving over De Geer na de Tweede Wereldoorlog.¹⁷ De CHU had in het interbellum maar één leider en dat was De Geer. Nooit echter zou De Geer, door de gebeurtenissen in de oorlog, de 'grand old man' van de CHU worden, zoals Lohman dat onmiskenbaar wel was geweest.

De biograaf van De Savornin Lohman, L.C. Suttorp, slaagde erin om in zijn boek uit 1948 de naam van De Geer geen enkele keer te noemen.¹⁸ De CHU trachtte na de oorlog uit schaamte de betekenis van De Geer voor de partij tot bijna nul te reduceren. Pas in latere studies over de CHU werd zijn dominante rol in de partij tijdens het interbellum correct weergegeven.¹⁹ Piet de Rooy noemde in zijn 'Republiek van rivaliteiten' wel de eerste SDAP-ministers Albarda en Van den Tempel, maar niet de formateur die voor deze historische doorbraak verantwoordelijk was.²⁰

Daar zijn ook uitzonderingen op. Langeveld slaagde in zijn biografie van Colijn er in om de negatieve beelden die de ARP voor en na de oorlog over De Geer met veel venijn uitdroeg, door te prikken.²¹ In de publicaties van Puchinger was met de jaren een groeiende waardering voor De Geer merkbaar. "Wie zijn tragiek hebben aanschouwd, weten dat er naast het gebeurde in 1940-'41 nog een ander, vroeger verleden omhoog rijst, dat

evenmin kan worden tenietgedaan, omdat het de staatkundige geschiedenis van Nederland van voor de Tweede Wereldoorlog mee blijft verlichten!”²²

Telkens kwam na de oorlog het verwijt terug dat hij zo weinig kennis had van de buitenlandse politiek. In dit verband is de uitspraak van Van Kleffens het meest geciteerd: “De Geer heeft een evenaar die loopt van Hoek van Holland naar Zevenaar.”²³ Hoogleraar politieke geschiedenis Bosmans sprak in dit verband zelfs van een ‘benepen provinciaal’. Deze kritiek dateert volledig van na de oorlog. Voor de oorlog was niemand, ook niet uit de antirevolutionaire hoek, geneigd om dit over De Geer te zeggen. Men beweerde wel dat niemand op dat terrein zo goed thuis was als Colijn, vooral vanwege zijn vele buitenlandse contacten. Het hebben van zo’n internationaal netwerk was voor een politicus die geen minister van buitenlandse zaken was geweest, exceptioneel.

Dat De Geer de binnenlandse aangelegenheden beter beheerste dan die van het buitenland staat wel vast. Dat hij van het eerstgenoemde bijna alles wist, betekende nog niet dat hij in het buitenland weinig geïnteresseerd was. De Geer was niet alleen een actief lid van de buitenlandcommissie in de Tweede Kamer – hoewel dat na de oorlog ten onrechte door onder anderen Tilanus werd ontkend – maar hij voerde herhaaldelijk het woord over de belangrijkste internationale kwesties. Meestal betroffen die vrede en veiligheid. De Geer was vele jaren een actief bestuurslid van de Vereniging voor Volkenbond en Vrede en bovendien een groot belangenbehartiger van die club.

Was hij ook competent op dit terrein? Doorgrondde hij de dynamiek van buitenlandse politiek net zo goed als die van het binnenland? Dat was niet het geval. Zijn optimisme over de vrede van Chamberlain was misplaatst. Hoewel De Geer ontsteld was over de behandeling van Joden in Duitsland, onderschatte hij de misdadigheid en de onbetrouwbaarheid van het naziregime. Hij verkeek zich op de ambities van Hitler en schatte de kans op een inval door de Duitse legers te klein in. Hij hield te lang vast aan de neutrale positie van Nederland en had veel eerder de kant van Engeland moeten kiezen.

In Londen bleek dat De Geer de aard van de Tweede Wereldoorlog niet doorzag. Hij beschouwde dat conflict als een herhaling van de Eerste Wereldoorlog, die men achteraf niet alleen typeerde als zinloos, maar bovendien als vermijdbaar.²⁴ Een volgende oorlog zou Europa volgens De Geer veranderen in een ruïne. Met de ‘geleerde les’ dat staatslieden die verwoestende oorlog aan het begin van de twintigste eeuw met 13,5 miljoen slachtoffers hadden kunnen voorkomen indien zij wat minder koppig waren geweest en meer hadden opengestaan voor onderhandelingen, ging De Geer de Tweede Wereldoorlog in.

Tegelijkertijd moeten we vaststellen dat De Geer datgene verwoordde wat in Nederland in zeer brede kring leefde, ook bij koningin Wilhelmina. Voor zijn enthousiaste woorden over de Volkenbond kreeg hij niet zelden lovende kritieken van linkse en rechtse kranten. Voor een bondgenootschap met Engeland zou hij voor de oorlog geen enkele steun hebben gekregen. Ook voor Colijn, die als geen ander het buitenland kende, gold dat hij niet werkelijk begreep wat er in Duitsland gebeurde. Ook een internationaal ervaren man als Van Kleffens dacht in 1941 nog dat er vrede tussen Groot-Brittannië en Duitsland mogelijk was met de aanleg van de Kanaaltunnel als bekroning.

Wat De Geer als Kamerlid en minister gevreesd maakte was volgens zijn collega’s zijn ‘totale beheersing van de materie’. Zijn dossierkennis was niet alleen groot, ook leek hij

alle argumenten van zijn opponenten van tevoren al te kennen en wist hij die volgens het katholieke Kamerlid en journalist Van Vuuren vaak tijdens het debat te demonteren. In zekere zin werden zijn goede kanten zoals zijn encyclopedische kennis, zijn fenomenale geheugen en harde werken na de Tweede Wereldoorlog in zijn nadeel uitgelegd. Het vormde het ultieme bewijs van zijn kleinheid als politicus. Het is begrijpelijk dat zijn gelijkhebbigheid, zijn hinderlijke spitsvondigheid en weinig royale houding, irritatie opwekten bij collega's. Het leek soms dat die wrevel over de onsympathieke kanten van De Geer na de oorlog als een boemerang terugkwam.

De Geer had vooral bij de liberale pers de naam onafhankelijk te zijn. In veel beschrijvingen van voor de oorlog is zijn vermogen om boven de partijen te staan in vele toonaarden bewonderd. Bij zijn politieke rivalen viel deze eigenschap echter in minder goede aarde, omdat hen dit soms voor verrassingen stelde. Mensen zoals De Vos van Steenwijk en Nolens vonden hem 'Un homme à surprise'.

De redes van De Geer in de Kamer en op partijbijeenkomsten waren lucide met een heel precieze formulering. Hij was zuinig in zijn gebruik van retoriek, want dat vond hij ten koste gaan van de inhoud. Maar zelden konden Kamerleden opmerken dat zijn verhaal niet 'logisch consistent' was.

Oorlogspremier

In zijn biografie van Wilhelmina noemde Fasseur het onbegrijpelijk dat in Londen het hele kabinet, behalve Gerbrandy, zich wilde verzetten tegen het dringende verzoek van Wilhelmina aan De Geer om ontslag te nemen. Net als De Jong meende Fasseur dat De Geer volkomen ongeschikt was voor zijn taak als minister-president en dat het ontslag vanzelfsprekend en verdiend was. In dezelfde lijn vond Van Osch het onbegrijpelijk dat de overige ministers De Geer niet hielden aan zijn dreigement om op te stappen indien hij niet zijn zin zou krijgen met het ontplooiën van vredesinitiatieven.²⁵ Het simpele antwoord zou kunnen zijn dat die ministers op dat moment helemaal niet zo ontevreden waren over De Geer als zij na de oorlog deden voorkomen. Bij de verhoren van de enquêtecommissie hadden zij de neiging om handelingen van De Geer in een negatiever daglicht te stellen dan feitelijk gerechtvaardigd was.

Het staat vast dat De Geer in de eerste dagen na de inval er niet in slaagde het kabinet in het gareel te krijgen. Voor dat falen zijn echter verzachtende omstandigheden aan te voeren. De inval – en dan vooral de snelle vorderingen die de Duitse legers maakten – veroorzaakte in het defensief onervaren Nederland een chaos die alle verdedigingsplannen in een paar uur tijd in duigen deed vallen en een algemene paniek veroorzaakte. De enquêtecommissie stelde vast dat niemand in de ministerraad erin slaagde het hoofd koel te houden. Dat gold ook voor Gerbrandy, die zo op van de zenuwen was dat hij niet in de Grondwet kon opzoeken of de regeringszetel naar het buitenland verplaatst mocht worden. Van Kleffens had een steun kunnen zijn, maar hij zat toen al in Engeland.

Belangrijker was de houding van koningin Wilhelmina die volkomen haar eigen weg ging. Minister Van Rhijn meende dat die maandagochtend 13 mei, vlak voor het vertrek naar Londen, De Geer zo bezig was met zoeken van contact dat hem de leiding van de

vergadering uit handen glipte. De Geer wilde de eenheid van de regering bewaren, maar hoe kon dat met een staatshoofd dat elk contact met het kabinet meed? Een definitief besluit kon het kabinet pas nemen toen later in de ochtend het bericht kwam dat de koningin reeds op eigen houtje het land met onbekende bestemming had verlaten.

Was Nederland beter af geweest met de kordate Colijn, zoals vaak wordt beweerd? Van Colijn weten we dat hij woedend en tot tranen geroerd was over het vertrek van de regering naar Engeland. Het is de vraag of hij had besloten tot uitwijken naar Engeland. Volgens de parlementaire enquêtecommissie was het vertrek de meest cruciale beslissing van het Nederlandse kabinet in oorlogstijd. De Geer nam – niet kordaat, na veel discussie – het juiste besluit. Hij slaagde er op het allerlaatste moment in om de twee weerspannige ministers – Steenberghe en Van Rhijn – te overtuigen van de juistheid van het vertrek. De Geer heeft hiervoor nooit krediet gekregen. Het besluit om uit te wijken – een hels dilemma want de ministers zagen het als een vlucht – was in mei 1940 niet zo vanzelfsprekend als na de oorlog leek.

Dat De Geer na de oorlog de kleur zwart kreeg had veel te maken met het memorandum van Gerbrandy. Hierin legde hij onder meer uit waarom het zo terecht was dat Wilhelmina De Geer had gedwongen tot het nemen van ontslag. (We wijzen er nog maar eens op dat Gerbrandy in dit stuk niet zelf de verantwoordelijkheid van het ontslag op zich nam.) Dit document vormde in latere jaren de onderbouwing van de stelling dat De Geer niet was opgewassen tegen de omstandigheden en dus een zwak oorlogspremier was.

Wat later weinig tot geen aandacht kreeg was het gegeven dat de enquêtecommissie telkenmale de stellingen in Gerbrandy's memorandum weerlegde. Deze commissie kwam op de meeste punten – wetsbesluit AI, benoeming Van Blankenstein, oorlogsverklaring aan Italië, arrestatie van communisten voor de oorlog – tot het oordeel dat de beschuldigingen van Gerbrandy onbewezen of zelfs onjuist waren.

Na de oorlog hadden ook andere oud-collega's – bewust of onbewust – de neiging om de prestaties van De Geer in een negatief daglicht te stellen. Het meest sprekende voorbeeld is Van Kleffens, die volhield dat De Geer een 'akelig' slechte indruk maakte bij een bezoek aan Churchill. De Engelse regeringsleider zelf had, blijkens een memo dat hij naar twee collega's stuurde, juist een positieve indruk van De Geer en wilde Nederland van harte steunen bij de opbouw van een eigen leger in het verzet tegen Duitsland.

Fasseurs biografie van Wilhelmina onthulde dat de zwakte van De Geer als premier feitelijk geen rol speelde bij zijn ontslag. De koningin had weinig vertrouwen in politiek en democratie in het algemeen en in het kabinet-De Geer in het bijzonder. Dat het kabinet op tijd vertrok uit Nederland en in Londen aankwam moet voor haar een teleurstelling zijn geweest. Later zag zij het liefst dat het gehele kabinet – 'het stel' – naar Indië verdween, zodat zij in Londen de touwtjes in handen zou krijgen. Toen dat niet lukte greep zij naar 'plan B'. Zij moest van De Geer afkomen en hem vervangen door Gerbrandy die wel bereid was om naar haar wensen te luisteren.

Was het ontslag terecht? Vaststaat dat de directe collega's van De Geer dit niet nodig vonden. Zij protesteerden zelfs tegen de dwang die Wilhelmina uitoefende op De Geer om terug te treden. De Geer was niet de ijzervreter die in die omstandigheden gewenst zou zijn, maar voldeed in de ogen van het kabinet, met uitzondering van Gerbrandy, wel. Hij kon onbegrijpelijke beslissingen nemen – bijvoorbeeld het verzoek om naar Zwit-

serland te gaan – maar dat werd wel geaccepteerd. Een goede reden voor ontslag had kunnen zijn een voorstel om apart voor Nederland een compromisvoorstel met de nazi's te sluiten. In tegenstelling tot wat de enquêtecommissie concludeerde en historici als De Jong, Fasseur en Van Osch hierover hebben geschreven, heeft hij echter nooit zo'n voorstel gedaan.

Wilhelmina maakte misbruik van haar positie toen zij in augustus 1940 dreigde met een constitutionele crisis als zij van het kabinet haar zin niet kreeg. Een constitutionele crisis was het laatste wat het kabinet midden in een oorlog wilde. Een koningin maakt deel uit van de regering en zij mag haar mening geven over het functioneren van een van de ministers. Ze mag proberen de rest daarvan te overtuigen. Maar dat geeft haar niet de positie om een minister-president, tegen de zin van de rest van het kabinet, tot ontslag te dwingen. De Grondwet voorziet niet in een regering in ballingschap en zegt daar niets expliciets over. Maar het handelen van Wilhelmina was in strijd met de ministeriële verantwoordelijkheid. De koningin ondermijnde die verantwoordelijkheid met haar dreigement om een constitutionele crisis te veroorzaken.

Het argument dat zij op dat moment als vertegenwoordiger van de Nederlandse bevolking optrad, zoals De Jong stelde, is niet erg sterk om de eenvoudige reden dat zij die positie in ons staatsrecht niet heeft. Daar komt bij dat De Geer met zijn zogenaamde 'Dirksiaanse vredeswensen' op dat moment beter aansloot bij de opvattingen van de meerderheid van het parlement van dat moment. Dat bewees de massale bijval die Colijn in 1940 kreeg voor zijn brochure *Op de grens van twee werelden*.

Het ontslag door Wilhelmina was voor De Geer een traumatische ervaring. Hij schaamde zich voor zijn kinderen en bekende tegen Wilhelmina dat hij eigenlijk liever dood wilde dan ontslagen worden. Hij vond dat hij gedwongen werd om 'de vanen te verlaten' terwijl hij zijn vaderland juist wilde dienen, zoals hij in de dertig jaar daarvoor ook had gedaan.

Vanaf dat ontslag nam De Geer besluiten die zouden leiden tot de afbraak van zijn glanzende politieke carrière. De eerste fout was zijn terugkeer naar Nederland. Zijn heimwee naar zijn vrouw was hem de baas geworden. De vernedering van het ontslag zal het verlangen naar zijn vertrouwde omgeving nog groter hebben gemaakt. Onbewust zal ook de nodige wrok hebben meegespeeld die hij jegens zijn oud-collega's, met name Gerbrandy die in die eerste maanden in Londen een dubbelrol speelde, koesterde. Dat hij zijn terugkeer verkeerd inschatte is De Geer door niemand helderder uitgelegd dan door Bert Bakker. De Geer was niet zomaar een burger die in Londen was gestrand en naar huis kon, zoals zijn eigen redenering luidde. "Zoals indertijd de koning van Engeland, Edward, niet kon huwen met Mrs. Simpson, omdat daardoor de troon werd verlaagd, zo kon Uwe excellentie niet naar Nederland terugkeren."

Dat hij zich op dat punt heeft vergist, heeft De Geer wel toegegeven, maar erg mondjesmaat. De Geer hechtte aan zijn terugkomst geen politieke betekenis, maar hij had moeten weten dat hij niet bepaalde welke betekenis anderen aan zijn daad zouden geven.

Een nog grotere misstap was het schrijven en het laten publiceren van *De synthese in den oorlog* waarin hij pleitte voor een Europa waarin Engeland en Duitsland in vrede met elkaar zouden leven. Een pijnlijk verkeerde inschatting die aan Nederlandse burgers, het verscheen in 1942, een verkeerd signaal gaf. De Geer bleef te lang blind voor het mis-

dadige karakter van het naziregime dat in Nederland op dat moment meer dan genoeg bekend was. De tegenstellingen tussen democratie en nationaal-socialisme lieten zich niet overbruggen. "Is de nationaal-socialistische lectuur dan geheel aan jhr. mr. D.J. de Geer voorbij gegaan?", schreef SDAP'er Scheps terecht.

Bij beide misstappen liet het ontbreken van goede vrienden die politici bij tijd en wijle nodig hebben voor verstandig advies, zich danig gelden. De twee fouten kwamen De Geer na de oorlog duur te staan. Er volgde een strafproces waarin Gerbrandy op de achtergrond een invloedrijke rol speelde.

De intrigerende vraag is waarom Gerbrandy over De Geer onware verklaringen aflegde, hem betitelde als een 'satraap van Hitler' en zich zo inspande voor zijn strafrechtelijke veroordeling. Hij riskeerde zelfs een strafrechtelijke vervolging wegens het meenemen van de notulen van de ministerraad en het doorgeven daarvan aan derden. Was dat een afrekening met De Geers standpunt dat er onderhandeld moest worden tussen Engeland en Duitsland? Was het boosheid over de terugkeer van De Geer naar Nederland? Dat bleek dan niet uit Gerbrandy's handelen toen bekend werd dat De Geer terug naar Nederland wilde.

Of ging het verder en wilde Gerbrandy met een strafrechtelijke veroordeling van De Geer mogelijke discussies afkappen over de onrechtmatigheid van het door Wilhelmina afgedwongen ontslag, waarvoor hij als enige minister de ministeriële verantwoordelijkheid had genomen? Dat laatste geval zou het proces een uitgesproken politieke karakter geven.

De veroordeling door het gerechtshof vormde in 1947 voor iedereen de bevestiging dat De Geer 'fout' was geweest en dat Wilhelmina en Gerbrandy dus juist hadden gehandeld. De parlementaire enquêtecommissie zat soms zichtbaar met het vonnis in haar maag. Die rechterlijke uitspraak accepteerde de commissie als een onomstotelijk gegeven, maar zij ontdekte wel dat nogal wat 'feiten' uit dat proces niet klopten.

Het is de vraag of De Geer een eerlijk strafproces heeft gekregen. Tot strafrechtelijke vervolging werd besloten door procureur-fiscaal Sikkels, zwager van Gerbrandy met wie hij zeer nauwe banden onderhield. Vlak voor het einde van de oorlog benoemde minister van justitie Gerbrandy hem tot BS-commandant en hij had ongetwijfeld in zijn benoeming als procureur-fiscaal een belangrijke stem. Het Bijzonder Gerechtshof dat De Geer schuldig bevond stond onder leiding van J.A. van Hamel; deze was een loyaal bewonderaar van koningin Wilhelmina, vader van twee verzetsstrijders die door de Duitse bezetters werden vermoord en vriend van Gerbrandy. Van Hamel had voorafgaand aan het proces, geheel tegen de regels in, verschillende keren contact met aanklager Bakhoven. Van een onafhankelijke rechtspraak was in dit geval geen sprake. Dit alles wekt sterk de indruk dat De Geers veroordeling al bij voorbaat vaststond.

Het Algemeen Dagblad sprak in 1947 terecht van een 'politiek proces' vanwege het overmatige gewicht dat Bakhoven en Van Hamel hechtten aan de vermeende compromissvoorstellen die De Geer in Londen zou hebben gedaan. Het zogenaamde behagen van de Duitse bezetter, het vrede willen sluiten met Hitler, de terugkeer naar Nederland: het waren bewijzen van de foute politieke gezindheid van De Geer. Het was een afrekening met de slappe houding van de vooroorlogse politiek, waarvoor De Geer verantwoordelijk werd gehouden.

Hoe wrang moet het voor De Geer zijn geweest dat in de jaren na de veroordeling steeds meer oud-collega's/vrienden in brieven toegaven dat hij in dat proces geen eerlijke behandeling had gekregen. Daarbij zat zelfs de president van de Hoge Raad, Jan Donner. Hij vond dat De Geer door terug te keren naar Nederland een 'foute inschatting' had gemaakt en geen 'misdrijf' had gepleegd. Het beeld van een man die in de oorlog aan de verkeerde kant stond zou daarmee niet meer verdwijnen.

Hoe de mythevorming in de praktijk in zijn werk ging, daarvan gaf freule Wttewaall van Stoetwegen in haar memoires een treffend voorbeeld.²⁶ Na het verhoor onder ede door de enquêtecommissie van Michiels van Verduynen, eerst gezant in Londen en later minister zonder portefeuille, zei hij: "Als jullie nou eens willen weten hoe het precies was in Londen moet je de stenografen weg laten gaan." Van Verduynen, jarenlang de rechterhand van Van Kleffens, vertelde vervolgens onder meer dat 'De Geer wegliep' en dat vervolgens Gerbrandy 'ons gered' heeft. De werkelijkheid was anders, maar Wttewaall van Stoetwegen herinnerde zich twintig jaar later de uiteenzetting van Van Verduynen heel sterk, 'die natuurlijk nergens op schrift staat maar ons wel veel verhelderde in zaken waarover we trouwens al onze vermoedens hadden'.

Dit geeft antwoord op de vraag hoe het kwam dat de commissie soms onlogische conclusies trok die in het nadeel van De Geer uitpakten. Zo sprak de commissie in de beschuldiging van Gerbrandy dat De Geer erop had aangedrongen om behalve NSB'ers ook communisten te arresteren 'om de Duitsers niet te ontriefen', een non liquet uit. Terwijl in de verhoren alle betrokkenen De Geer ondubbelzinnig gelijk hadden gegeven en Gerbrandy met zijn aanklacht alleen stond.

Hoe komt het dat die mythes in de wereld zijn gekomen en dat we die voor waar zijn gaan aannemen? Vermoedelijk kwam het na de oorlog veel politici om verschillende redenen goed uit om De Geer in een bepaalde hoek te zetten. Zo was het voor de ministers uit het tweede kabinet van De Geer misschien wel prettig dat zij hun toenmalige voorzitter van veel dingen de schuld konden geven. Oude geruchten en halve waarheden werden nieuw leven ingeblazen. Het verhaal dat de karakterloze De Geer in 1923 vaandelvluucht pleegde, dat toen alleen in de ARP opgeld deed, paste na 1945 goed bij het beeld dat De Geer zijn koningin in de steek had gelaten door ontslag te nemen. Dat hij pacifist was sloot naadloos aan bij de bewering dat hij voor Nederland eenzijdige vrede met Hitler wilde sluiten en dat hij schuld had aan de erbarmelijke defensie van het land in 1940. Dat De Geer zijn talen niet sprak en geen belangstelling had voor buitenlandse zaken was het bewijs dat hij als minister-president niet voor zijn taak was berekend.

Wie de mythes voor waar aanneemt komt bij een volgend probleem: hoe is het mogelijk dat een 'zwakkeling', 'ruggengraatloze', 'sukkel' etc., als De Geer voor de oorlog zo'n belangrijke rol in de Nederlandse politiek kon spelen? Die vraag werd na de oorlog regelmatig gesteld. Jaap Hoek vroeg zich af hoe voor de oorlog een 'figuur als De Geer boven op de zeef' terecht kon komen.²⁷ Van der Goes van Naters vond het 'onbegrijpelijk dat de SDAP deze man als minister-president heeft aanvaard door aan zijn kabinet mee te werken'.²⁸ Een antwoord hadden ze niet.

Neville Chamberlain heeft eens gezegd dat maar weinig mensen in zo'n korte tijd zo'n 'reverse of fortune' hebben gekend als hijzelf.²⁹ Op het ene moment werd de Engelse premier na zijn bezoek aan München als een held binnengehaald en nauwelijks een

jaar later stond hij, dankzij inspanningen van zijn aartsvijand Churchill, bekend als een ruggengraatloze politicus. Het is opvallend hoezeer de lotgevallen van en de beeldvorming over De Geer en Chamberlain met elkaar overeenstemmen. Al was het maar omdat ook Chamberlain moeite met communiceren had en geïsoleerd in de Engelse politiek stond.³⁰

Jan Blokker mijmerde in *de Volkskrant* ooit hoe onze nagedachtenis aan De Geer zou zijn geweest als hij op de top van zijn roem, bij de inval van de Duitsers op 10 mei 1940, aan de gevolgen van een hartaanval zou zijn bezweken. Dan had het in Nederland zonder enige twijfel gewemeld van straten en pleinen die naar De Geer waren vernoemd. Dan was hij de geschiedenis ingegaan als een belangrijk, maar wel eenzaam staatsman.